

Súčasný problémy učiteľskej profesie na Slovensku

Jolana Hroncová

Abstrakt: V príspevku sú analyzované súčasné problémy učiteľskej profesie na pozadí celkových spoločenských zmien po roku 1989.

Kľúčová slova: Transformácia spoločnosti, negatívne spoločenské javy, učiteľská profesia, humanizácia a demokratizácia vzdelávania, efekt „vyhorenia“

1. Transformačné procesy na Slovensku po roku 1989

Spoločensko-politické a ekonomické premeny po roku 1989 v Slovenskej republike prijala väčšina našich občanov pozitívne, no najmä s očakávaním lepšej budúcnosti. Následné negatívne javy, ktoré transformačný proces sprevádzali, ako neustále zvyšovanie kriminality, nárast toxikománie a iných patologických závislostí, podvody, organizovaný zločin, nezamestnanosť, pokles životnej úrovne obyvateľstva, nízka výkonnosť ekonomiky, politická nestabilita a iné, vyvolávajú v súčasnosti rozčarovanie a pocit dezilúzie. Politicky a ekonomicky nestabilné prostredie sa odráža negatívne na medziľudských vzťahoch v rodine, na pracoviskách i v celej spoločnosti. Deštruktívne pôsobia rôzne aféry, škandály, rozmáha sa korupcia, majetková kriminalita, organizovaný zločin. Občania si utvárajú špecifickú hierarchiu problémov, v rámci ktorých je školstvo na ôsmom mieste, pred ním je nezamestnanosť, sociálne zabezpečenie, kriminalita, životná úroveň, zdravotníctvo, ekonomika, politika a demokracia (Beňo, 1997). Proti existujúcim negatívnym javom nemáme zatiaľ účinné ochranné mechanizmy. Vzniká pochybnosť, či represívne orgány, ktoré sú lepšie finančne ohodnotené, dokážu vyriešiť existujúce problémy bez účasti výchovných inštitúcií a iných spoločenských subsystémov, ktoré nie sú dostatočne brané do úvahy ako rodina, škola, osvetové zariadenia, cirkev, masmédiá a iné.

2. Súčasný problémy učiteľskej profesie

Spoločensko-politické a ekonomické zmeny v našej spoločnosti sa odrazili aj v radikálnej zmene v oblasti školstva, výchovy, vzdelávania i postavení učiteľa. Myšlienka Emila Durkheima, že „každá spoločnosť si vytvára vlastný

model výchovy, ktorý zodpovedá jej záujmom“ (Hroncová, 1996, s. 6) sa naplnila aj u nás. Narušil sa princíp jednotnej školy, odstránila sa násilná ideologizácia, učiteľ prestal byť považovaný predovšetkým za ideovo-politického pracovníka s odbornosťou na druhom mieste. Naša škola prežíva proces demokratizácie a humanizácie, „bezdetná škola“ opäť našla svojho žiaka, „manipulatívna pedagogika“ ustúpila „pedagogike komunikatívnej“. Pre prácu učiteľa v škole sa vytvorili lepšie podmienky, napriek tomu záujem o profesiu učiteľa nie je dostatočný.

Nedostatočná výkonnosť ekonomiky, zvyšujúca sa nezamestnanosť, nerovnováha na trhu práce a podpriemerné finančné ohodnotenie sa prejavuje znižovaním záujmu o určité profesie u mladých ľudí najmä z finančných dôvodov, ale aj z hľadiska celkového spoločenského ocenenia. Ide o profesie lekárov, učiteľov, vedcov a iné, ktoré boli predtým adekvátne atraktívne profesie. Hrozí tu nebezpečenstvo generačných medzier a znižovanie vzdelanostnej úrovne v našej spoločnosti. Prestíž učiteľskej profesie naďalej klesá aj napriek vyhláseniu súčasnej vlády, že školstvo patrí medzi jej priority. Platy učiteľov sú podstatne nižšie (v súčasnosti podpriemerné v porovnaní s inými profesiami), aj keď kvalifikácia učiteľov je v priemere vyššia. Znížil sa spoločenský status učiteľov, no nároky na ich prácu sa zvýšili. Naďalej pretrváva feminizácia v školstve. V základných školách je v priemere 83,1 % žien, z toho na 1. stupni 92,02 %, na 2. stupni 77,07 %. Narastá vekový priemer učiteľov. Zvyšuje sa fluktuácia a odchod učiteľov do výnosnejších zamestnaní (kritická je napr. situácia na niektorých vysokých školách ekonomického smeru, právnických a filologických fakultách, učiteľia, ktorí nachádzajú lukratívne zamestnanie v súkromných firmách alebo iných než učiteľských odboroch). Prejavujú sa symptómy stagnácie, zhoršuje sa kvalifikovanosť. V školskom roku 1995/96 sa v Štatistickej ročenke vykazuje v priemere 71,2 % kvalifikovanosť učiteľov základných a stredných škôl. Na základných školách je to 77,6 %, v stredných odborných učilištiach iba 48,7 % a v špeciálnych školách 69,2 %. V cirkevných školách sa vykazuje v tomto období kvalifikovanosť 70,8 % a v súkromných školách 68,34 % (Obdržálek, 1997, s. 110–111).

Znižuje sa ekonomické postavenie učiteľov, čo má za následok, že namiesto oddychu, rekreácie a sebazdokonaľovania pracujú cez víkendy a prázdniny v iných zamestnaniach za mzdu.

V súvislosti s profesiou učiteľa je v odbornej literatúre často diskutovaný problém „vyhorenia“, tzv. burnout (čítaj barnaut) efekt, ktorý vykazuje vysoko pozitívnu koreláciu s vekom a tvorivosťou učiteľa. Čím vyšší vek učiteľa, tým viac je prítomný pocit „vyhorenia“, čím tvorivejší učiteľ, tým menší pocit „vyhorenia“ (Zelina, 1997, s. 7). „Vyhorenie“ je podľa Zelinu jednou z najväznejších prekážok práce učiteľa, pretože nepredstavuje len

únavu a vyčerpanie, nie je to neurotizácia učiteľa, ale strata ideálov, strata chuti zdokonaľovať sa, demotivácia, ktorá je spojená so stresom, únavou a dezilúziou. Efekt vyhorenia je podľa Zelinu príznačný u tvorivých učiteľov, ktorí boli zapálení pre svoju prácu, no vplyvom dlhoročnej záťaže z učiteľského povolania sa „zlomia“ a stratia záujem o jej skvalitňovanie. Podľa Zelinových zistení na 100 učiteľov pripadá 16 „vyhorených“. Vyhorenie učiteľa sa uskutočňuje podľa neho v nasledovných fázach:

- a) *Nadšenie* – učiteľ má vysoké ideály, chodí s chuťou do práce, teší sa na realizáciu predstáv, verí sebe, žiakom.
- b) *Stagnácia* – predstavy sa nedarí uskutočňovať, aktivít ubúda, ubúda náročnosť učiteľa k žiakom aj sebe.
- c) *Frustrácia* – učiteľ vníma žiakov, školu, rodičov negatívne, je sklamaný, často reaguje podráždene, používa donucovacie prostriedky.
- d) *Apatia* – medzi učiteľom a žiakmi vládne nepriateľstvo. Učiteľ robí len to najnevyhnutnejšie, vyhýba sa osobným rozhovorom, neprejavuje žiadnu iniciatívu, robí remeselne; je zo školy „otrávený“ a znechutený.
- e) *Syndróm „vyhorenia“* – je dosiahnutá etapa úplného vyčerpania, znechutenia, odporu k deťom škole i práci. (Zelina, 1997, s. 6).

Príčiny „vyhorenia“ učiteľa podľa C. Henniga a G. Kellera (Zelina, 1997, s. 6) spočívajú v osobnosti učiteľa, v škole i spoločnosti. Ide najmä o tieto príčiny:

- konfrontácia s novou generáciou žiakov, ktorých výchova a vzdelávanie sú čím ďalej tým náročnejšie, čo predstavuje pre učiteľa permanentnú výzvu,
- kritickí a proti škole naladení rodičia,
- napätie a konflikty v učiteľskom zbore,
- stúpajúci vekový priemer členov učiteľského zboru a medzigeneračné konflikty,
- negatívny obraz učiteľského povolania v očiach verejnosti, nedostatočné docenenie zo strany vlády a štátu,
- škola ako inštitúcia je preťažovaná nesplniteľnými požiadavkami spoločnosti, napr. tu by sa mal robiť boj proti negatívnym spoločenským javom, drogám, ale aj environmentálna výchova, zdravotná výchova, výchova k tolerancii, demokracii a pod.
- úsporné finančné opatrenia vedú k zvyšovaniu počtov žiakov triedach, ku zlému materiálnemu vybaveniu škôl, je menej pomôcok, skoro sa nedostávajú moderné pomôcky, najlepší učitelia odchádzajú do iných povolání, je nedostatok „jazykárov“ a informatikov, počítačových odborníkov, obmedzujú sa vzdelávacie aktivity pre učiteľov, niet prostriedkov

na ich študijné pobyty v zahraničí, stúpa počet nadpočetných a suplovaných hodín a pod.

3. Slovenská škola a učiteľ na prahu nového tisícročia

November 1989 u nás, no i zložitosť vývoja vo svete v súčasnosti priniesli so sebou popri výrazne pozitívnych zmenách aj neočakávané problémy. Skončil sa život v relatívne pokojnej a stabilnej spoločnosti, pre strednú a staršiu generáciu pripravil „šok z budúcnosti“ a stratu životných istôt. Neustále sa zvyšuje nezamestnanosť, znižuje životná úroveň u väčšiny obyvateľov, vzrastá zadĺženosť krajiny a celkove sa znižuje jej ekonomická úroveň. Pre mladú generáciu priniesol však mnoho pozitívnych impulzov. Dnešné deti a mládež žijú v otvorenejšej spoločnosti než ich rodičia. Vyrastá nám „počítačová generácia“, ktorá má slobodný prístup k informáciám, má väčšie možnosti výberu vzdelania a povolania, slobodného cestovania, štúdia v zahraničí (ak sú rodičia solventní), ovláda cudzie jazyky, čo jej umožňuje lepšie uplatnenie na trhu práce. Pôvodné kultúrne stereotypy sa zrútili, odlišná kultúra ovplyvňuje mládež v pozitívnom no i negatívnom smere cez elektronické médiá, obchod, spotrebu a inými cestami. Učiteľ prestáva byť dominantnou odbornou autoritou, pretože odborné a vedecké poznatky sú dostupné na serveroch. Žiaci sa stávajú nezávislí od učiteľov. Mládež je informovanejšia, múdrejšia, no menej vychovávaná. Výchovná práca so žiakmi je ťažšia. Situáciu vystihuje známy výrok K. Rogersa: „Sme vzdelaní, ale sme zlí“ a E. Fromma: „Rozumom sme v 21. storočí, ale naše srdce je v dobe kamennej“ (Burjan, 1998, s. 5). Čím ďalej, tým viac dávame za pravdu J. Á. Komenskému, ktorý neraz zdôrazňoval, že: „Kto prospieva vo vedomostiach a stráca na mravnosti, viac stráca, než získava“.

Súčasný život nielen u nás, ale aj integračné procesy v Európe a vo svete, hrozba globálnych problémov ľudstva, nárast sociálno-patologických javov v spoločnosti, kríza súčasnej rodiny kladú na školu a učiteľa omnoho vyššie nároky a vyžadujú presun jej ťažiska z informatívnej zložky na formatívnu, zo vzdelávacej na výchovnú. Rodičia v snahe zabezpečiť rodinu ekonomicky nemajú čas na výchovu svojich detí. Osobnú komunikáciu „rodič-dieťa“ často nahrádza výchova cez mobilný telefón. Mnoho detí sa cíti odstrčených, majú pocit krivdy, nespravodlivosti, zbytočnosti, túžia po láske a rodičovskom pohladení. Deti sú citovo deprivované, no neraz aj chladné, vypočítavé a uzavreté do seba. Odlišnosť v ekonomickom postavení rodičov sa negatívne odráža aj na vzťahoch medzi žiakmi. Učitelia z praxe tvrdia, že žiaci sú horší než v minulosti a výchovná práca s nimi je omnoho náročnejšia. Súčasný učiteľ musí dnes viac, než kedykoľvek predtým vychovávať žiakov, zabezpečovať im prenos hodnôt, rozvíjať u nich schopnosť adaptovať sa na meniace

podmienky, pomáhať im riešiť životné problémy a nadobúdať vnútornú rovnováhu, aby nehľadali únikové spôsoby riešenia problémov v drogách, hracích automatoch, kriminalite a iných deviantných formách správania. Preto by aj súčasný učiteľ mal disponovať takými osobnostnými charakteristikami, aby dokázal tieto neľahké ciele splniť. Ako konštatuje Kariková (1999, s. 38) „učiteľ by mal spĺňať tie atribúty, ktoré ho charakterizujú ako osobnostne zrelého a psychicky zdravého človeka.“

Škola a učiteľ musia čím ďalej tým viac venovať pozornosť problémom tzv. globálnej výchovy, zameriavať sa vo vyučovaní aj na riešenie globálnych problémov ľudstva. V súčasnosti je veľmi aktuálna otázka vojny a mieru, najmä v súvislosti s vojnou na Balkáne, ďalej sú to problémy emigrácie, ekologické problémy, bieda, nerovnomernosť hospodárskeho vývoja, prehľbovanie rozdielov medzi bohatými a chudobnými štátmi i rodinami, populačné problémy, nacionalizmus, narastanie kriminality, toxikománia, AIDS, agresivita a celkové narušenia medziludských vzťahov. To všetko kladie vyššie nároky na výchovnú prácu školy a osobnosť učiteľa. Nevyhnutné je posilniť kompenzačnú funkciu školy vo vzťahu k dysfunkčnej rodine a tiež v oblasti primárnej prevencie sociálno-patologických javov, na čo poukazuje napríklad Darák (1997, s. 5), Kratochvílová (1999, s. 21), Žbirková (1999, s. 29), Hroncová (1996, s. 92) a iní autori.

Kritériom úspešnosti výchovy je jej orientácia na budúcnosť, ktorá podľa Obržálka (1997, s. 104) spočíva v nasledovných predpokladoch:

1. „Premena ponímania výchovy, vzdelávania a školy z rezortnej – školskej záležitosti na záležitosť celospoločenskú.
2. Uplatňovanie diferenciácie ako prostriedku posilňovania osobitných prístupov k žiakom podľa ich predpokladov, záujmov a nadania.
3. Skvalitňovanie evaluácie vzdelávania ako nevyhnutného predpokladu na zvyšovanie efektívnosti činnosti škôl.
4. Uplatňovanie princípu rovnosti šancí ako kľúčového znaku demokratickosti školy.
5. Skvalitňovanie vkladáných zdrojov do vzdelávania ako východiska jeho efektívnosti a odstraňovania rovnostárstva.
6. Posilňovanie relevancie vzdelávania s potrebami spoločnosti.
7. Uplatňovanie demokratického a efektívneho riadenia škôl ako integrujúceho činiteľa podmieňujúceho úspešnosť transformácie školy na nové spoločenské podmienky.
8. Reflexiu učiteľa ako rozhodujúceho činiteľa v procese výchovy a vzdelávania.“

Všetkými vyššie uvedenými aspektmi sa prelína humanizácia a demokratizácia vzdelávania. Podľa Obržálka škola musí odstrániť statický pohľad

na súčasnosť a budúcnosť a nahradiť ho pohľadom dynamickým, ktorý by umožnil žiakom a študentom vyrovnávať sa so spoločenskými zmenami bez ohľadu na to, ktorá z možných zmien sa objaví ako dominujúca, pretože súčasné prognózy to nie vždy dokážu predvídať. To znamená pripravovať žiakov na množinu variantov budúceho vývoja spoločnosti. To predpokladá orientovať sa pri výchove a vzdelávaní na pružnosť a rozmanitosť, tvorivosť, autenticitu, na princípy namiesto faktických poznatkov, na všeobecné a teoretické vzdelanie, ktoré umožní rýchlejšiu špecifikáciu a orientáciu na trhu práce a mobilitu človeka v meniacom sa svete.

Z hľadiska orientácie do budúcnosti je nevyhnutné čo najviac demokratizovať výchovu. Podľa Višňovského (1993, s. 5) „Humanizácia a demokratizácia výchovy a vzdelávania je prirodzeným dôsledkom dôležitých a závažných politických, ale aj ekonomických zmien, ktoré zasahujú do života celej spoločnosti i každého z nás. Je len logické, že špecificky zasahujú aj každodennú prácu žiakov i učiteľov“ (Višňovský, 1993, s. 5). V súvislosti s humanizáciou výchovy kladie Kosová (1998, s. 90) dôraz na pomáhajúci vzťah učiteľa „vzťah, ktorý pomôže dieťaťu rásť, v ktorom samotné dieťa dostane priestor na rozvíjanie seba samého“. Nastúpila éra pedagogiky komunikácie a spolupráce, pozícia učiteľa i žiaka vo výchove sa zmenila.

Záverom

Zamýšľame sa spoločne nad tým, aký má byť učiteľ 21. storočia. Ja osobne si však podvedome kladiem otázku: „Dožijeme sa 3. tisícročia? Nestojíme na prahu III. svetovej vojny?“ Dvadsiate storočie začalo I. svetovou vojnou na Balkáne a vojnou na Balkáne aj končí. Balkán bol vždy citlivým miestom svetového mieru. Natíska sa mi paralela medzi udalosťami rozháranej Európy 17. storočia, v ktorej zúrila 30-ročná vojna a J. Á. Komenský volal po harmónii ľudského spoločenstva a „všenáprave sveta“ so súčasným dňom v Európe a vo svete. Aktuálna je Komenského myšlienka, ktorú uvádza v autobiografickom spise Pokračovanie v bratskom napomínaní. . . : „Všetci sedíme vo veľkom divadle sveta, čokoľvek sa tu deje, dotýka sa všetkých, lebo slnko poskytuje všetkým svetlo a Boh oči. My, celé ľudské pokolenie sme jeden rod, jedna krv, jedna rodina, jeden dom: teda práve tak ako časť pomáha svojmu celku a ktorýkoľvek úd všetkým ostatným údom toho istého tela a každý člen rodiny inému členovi tejto rodiny, alebo ak môže celej rodine: tak aj my, ktorí sme účastníkmi ľudskej prirodzenosti, máme pomáhať iným, rovnako účastným.“

Komenského myšlienka, že „náprava vecí verejných začína nápravou školy“ je v súčasnosti nanajvyššou aktuálna, najmä keď sme svedkami zlyhávania

politiky a politikov, pre chyby ktorých trpia nevinní ľudia, umierajú deti a ničí sa životné prostredie človeka zvaného „Homo sapiens“...

Literatúra

- BEŇO, M. A KOL. *Slovenská škola na prahu 3. tisícročia*. Bratislava: Ústav informácií a prognóz školstva, 1997.
- BURJAN, V. Prekročí raz slovenské školstvo svoj tieň? In *Inovácie vo výchove a vzdelávaní*. Bratislava: Metodické centrum, 1998.
- DARÁK, M. Pedagogické problémy voľného času detí a mládeže. *Technológia vzdelávania*, 1997, 5, č. 1.
- HRONCOVÁ, J. *Sociológia výchovy*. Banská Bystrica: PF UMB, 1996.
- KARIKOVÁ, S. *Osobnosť učiteľa*. Banská Bystrica: PF UMB, 1999.
- KOMENSKÝ, J. Á. Pokračovanie v bratskom napomínaní... In *J. Á. Komenský o sobě*. Praha: Odeon, 1987.
- KOSOVÁ, B. *Vybrané kapitoly z teórie personálnej a sociálnej výchovy pre učiteľov 1. stupňa ZŠ*. Banská Bystrica: PF UMB, 1998.
- KRATOCHVÍLOVÁ, E. Výchova vo voľnom čase – dôležitý prostriedok rozvoja osobnosti. In *Výchova vo voľnom čase a podnety k činnosti klubov malých debrujárov v školách a školských zariadeniach*. Šaľa: AMD, 1999.
- OBDRŽÁLEK, Z. Výchova a vzdelávanie na prahu nového tisícročia. *Pedagogická revue*, 1997, 49, č. 3–4.
- VIŠŇOVSKÝ, Ľ. Učiteľ a škola v procese humanizácie a demokratizácie. In *Didaktika 93*. Zborník prednášok z 1. medzinárodnej konferencie. Žilina: Dom techniky, PF UMB, 1993.
- ZELINA, M. „Vyhorenie“ učiteľa a tvorivosť. *Technológia vzdelávania*, 1997, 4, č. 2.
- ŽBIRKOVÁ, V. Záujmová činnosť a záujmové aktivity v školách a školských zariadeniach. In *Výchova vo voľnom čase a podnety k činnosti klubov malých debrujárov v školách a školských zariadeniach*. Šaľa: AMD, 1999.

HRONCOVÁ, J. Súčasný problémy učiteľskej profesie na Slovensku. *Pedagogická orientace* 1999, č. 3, s. 33–39. ISSN 1211-4669.

Adresa autorky: Doc. PhDr. Jolana Hroncová, CSc., Pedagogická fakulta UMB, Banská Bystrica, Slovenská republika